

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.2.3>

ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВА ЯК ІНТЕГРАТИВНА СКЛАДОВА СИСТЕМИ ПРАВ ЛЮДИНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ

Бондар Н.А.,

доктор філософії зі спеціальності 081 «Право»,
доцент кафедри державно-правових дисциплін та українознавства
Сумського національного аграрного університету
ORCID: 0000-0001-8036-9083

Дорошенко А.С.,

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
зі спеціальності 081 «Право»
Сумського національного аграрного університету

Бондар Н.А., Дорошенко А.С. Екологічні права як інтегративна складова системи прав людини: теоретико-правові засади.

У статті аналізується інтегративний характер екологічних прав людини як ключова складова сучасної системи прав. Актуальність теми обґрунтовується зростанням глобальних екологічних викликів та необхідністю переосмислення взаємозв'язку між станом довкілля та реалізацією фундаментальних прав людини. Автори розкривають концепцію екологічних прав не як самостійної категорії, а як інтегративного елемента, що є передумовою для здійснення громадянських, політичних, економічних, соціальних та культурних прав.

У роботі виокремлено основні принципи, на яких базується сучасна теорія екологічних прав, зокрема взаємозалежності, універсальності та міжгенераційної справедливості. Особлива увага приділяється інтеграції екологічних прав у різні сфери суспільного життя та їх зв'язку з ключовими процесуальними механізмами, такими як право на доступ до інформації, участь громадськості в прийнятті рішень та доступ до правосуддя.

На основі проведеного аналізу робиться висновок, що інтегративний характер екологічних прав є визначальним для подолання глобальних екологічних проблем та забезпечення сталого розвитку. Їхній інтегративний характер проявляється як на змістовному, так і на процесуальному рівнях. На змістовному рівні екологічні права виступають як фундаментальна передумова для реалізації інших прав людини, зокрема права на життя, здоров'я, працю, освіту та культурну спадщину. Взаємозв'язок цих прав підтверджується законодавством багатьох країн та міжнародними правовими актами, що свідчить про зміну правової парадигми від антропоцентричного підходу до більш цілісного розуміння прав у контексті сталого розвитку. На процесуальному рівні інтегративний характер екологічних прав забезпечується через механізми доступу до екологічної інформації, участі громадськості у прийнятті рішень та доступу до правосуддя. Ці права, закріплені на національному (Конституція України, профільні закони) та міжнародному рівнях (Орхуська конвенція), є ключовими для забезпечення реальної дієвості екологічних прав, прозорості та демократичності екологічного управління.

Стаття має на меті стимулювати подальші комплексні дослідження, спрямовані на зміцнення нормативно-правової бази та підвищення екологічної свідомості суспільства.

Ключові слова: права людини, екологічні права людини, сталий розвиток, глобальні екологічні проблеми, право на доступ до екологічної інформації.

Bondar N.A., Doroshenko A.S. Environmental rights as an integrative component of the human rights system: theoretical and legal foundations.

This article analyzes the integrative nature of environmental human rights as a key component of the contemporary rights system. The relevance of the topic is substantiated by the growing global environmental challenges and the necessity to reconceptualize the relationship between environmental conditions and the realization of fundamental human rights. The authors reveal the concept of environmental rights not as an autonomous category, but as an integrative element that serves as a prerequisite for the exercise of civil, political, economic, social, and cultural rights.

The study identifies the fundamental principles upon which modern environmental rights theory is based, particularly interdependence, universality, and intergenerational justice. Special attention is given to the integration of environmental rights into various spheres of social life and their connection

with key procedural mechanisms, such as the right to access information, public participation in decision-making, and access to justice.

Based on the conducted analysis, the authors conclude that the integrative character of environmental rights is determinative for addressing global environmental problems and ensuring sustainable development. Their integrative nature manifests at both substantive and procedural levels. At the substantive level, environmental rights function as a fundamental prerequisite for the realization of other human rights, particularly the rights to life, health, work, education, and cultural heritage. The interconnectedness of these rights is confirmed by the legislation of many countries and international legal instruments, indicating a shift in legal paradigm from an anthropocentric approach toward a more holistic understanding of rights in the context of sustainable development. At the procedural level, the integrative character of environmental rights is ensured through mechanisms of access to environmental information, public participation in decision-making, and access to justice. These rights, enshrined at both national (Constitution of Ukraine, specialized laws) and international levels (Aarhus Convention), are crucial for ensuring the real effectiveness of environmental rights, transparency, and democratic nature of environmental governance.

The article aims to stimulate further comprehensive research directed toward strengthening the normative-legal framework and enhancing environmental awareness in society.

Key words: human rights, environmental human rights, sustainable development, global environmental problems, right to access environmental information.

Постановка проблеми. У сучасному світі, що стикається з безпрецедентними екологічними викликами, концепція прав людини зазнає трансформації, розширюючи свої межі. Екологічні права, що колись розглядалися як вторинні або похідні, сьогодні дедалі частіше визнаються як невід'ємна частина загальної системи прав людини. Їхній характер є не лише автономним, а й глибоко інтегративним. Це означає, що реалізація та захист інших фундаментальних прав, таких як право на життя, здоров'я, освіту та гідний рівень життя, залежать від стану навколишнього середовища. Процеси глобалізації, з одного боку, створюють нові можливості для міжнародної співпраці у сфері охорони довкілля, а з іншого - породжують нові виклики для забезпечення екологічних прав на національному та наднаціональному рівнях.

Екологічні права як складова системи прав людини пройшли тривалий шлях становлення – від концепції «право на здорове довкілля» до більш широкого розуміння взаємозв'язку між екологічними правами та іншими категоріями прав людини. Сучасні дослідження свідчать про необхідність комплексного підходу до розуміння екологічних прав як інтегративної складової системи прав людини.

Метою цієї статті є аналіз теоретико-правових засад інтегративного характеру екологічних прав, що розкриває їхню роль як сполучної ланки між різними сферами людського існування та правового регулювання.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика екологічних прав людини має глибоке теоретичне та практичне опрацювання як на міжнародному, так і на національному рівнях, зокрема, J. Knox, E. Morgera, A. Chalabi, B. Чикалов, O. Роговенко та інші. Незважаючи на значний обсяг досліджень, питання інтегративного характеру екологічних прав, що розкриває їх як сполучну ланку між різними сферами правового регулювання, потребує подальшого комплексного аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Екологічні права людини як правова категорія формувалися протягом другої половини ХХ століття під впливом зростаючого усвідомлення взаємозв'язку між станом довкілля та можливістю реалізації основних прав людини. Права людини та навколишнє середовище нерозривно пов'язані. Згідно з документом «Верховенство права в галузі довкілля: Перший звіт», екологічні права означають будь-яке проголошення права людини на екологічні умови певної якості, що ґрунтується на тому, що права людини та навколишнє середовище взаємопов'язані, а право на здорове довкілля та його охорону станом на 2017 рік закріплено у рамкових законах про довкілля (176 країн), в конституціях (150 країн) та 164 країни створили спеціальні органи на рівні кабінетів міністрів, відповідальні за охорону довкілля. Ці та інші екологічні закони, права та інституції допомогли уповільнити, а в деяких випадках і повернути назад, деградацію довкілля та досягти переваг у сфері охорони здоров'я, економіки, соціальних питань та прав людини, які супроводжують охорону довкілля [1].

На наше переконання необхідно виокремити декілька основних принципів на яких базується сучасна теорія екологічних прав. Принцип взаємозалежності передбачає нерозривний зв'язок між екологічними правами та іншими категоріями прав людини. Як зазначає J. Knox та E. Morgera тенденцією останніх років є значне розширення і поглиблення правового регулювання екологічних прав людини. Цей розвиток відбувався трьома основними шляхами: (1) визнання самостійного

права на здорове довкілля на регіональному та національному рівнях; (2) включення процедурних «прав доступу» до екологічних договорів; (3) застосування органами з прав людини інших прав людини – зокрема права на життя та здоров'я – до екологічних питань тощо [2, с. 3]. Отже, право на здорове довкілля не може розглядатися ізольовано від права на життя, здоров'я, житло та інших основних прав.

Принцип універсальності означає, що екологічні права належать усім людям незалежно від їх національності, соціального статусу чи географічного розташування. Отже, екологічні права мають універсальний характер, оскільки екологічні проблеми не знають кордонів.

Принцип міжгенераційної справедливості передбачає відповідальність сучасного покоління за збереження довкілля для майбутніх поколінь. Цей принцип є основою для формування довгострокової екологічної політики, зокрема екологічно сталого введення господарства: використання відновлюваних джерел енергії, зменшення викидів забруднюючих речовин, збереження біорізноманіття. Отже, принцип міжгенераційної справедливості є важливим етичним та правовим принципом, який повинен враховуватися при прийнятті рішень на всіх рівнях суспільного життя, щоб забезпечити сталий розвиток та добробут для всіх поколінь.

Інтегративний характер екологічних прав проявляється насамперед у тому, що вони виступають як передумова для здійснення інших прав. В. Чикалов визначає сприятливе навколишнє природне середовище, як природне середовище, що здатне забезпечувати не лише стійке функціонування екологічних систем та відсутність негативного впливу на здоров'я і життєдіяльність населення, але й естетичні, рекреаційні, оздоровчі, культурні та інші потреби людини, наявність видового і популяційного різноманіття тварин і рослин [3, с. 62]. Так, право на здорове довкілля є фундаментальним для реалізації права на життя, оскільки забруднення повітря, води та ґрунтів безпосередньо загрожує життю людини. Аналогічно, право на здоров'я не може бути повноцінно реалізоване, якщо людина проживає в екологічно несприятливих умовах. Застосування органами з прав людини таких прав, як право на життя та здоров'я, до екологічних питань є яскравим підтвердженням цієї взаємозалежності. Суди та міжнародні інституції все частіше розглядають екологічні злочини як порушення фундаментальних прав, що демонструє зміну правової парадигми.

Так, А. Chalabi пропонує нову теоретичну модель права на довкілля, побудовану на п'яти ключових поняттях основних потреб, інтересів, здатностей, основних прав людини та довкілля, і п'яти різних типах взаємозв'язків. Для ілюстрації логічних взаємозв'язків між правом на довкілля та вже існуючими правами людини науковець розрізняє три категорії прав людини: права людини, предметом яких є елемент природного довкілля (право на чисту воду, чисте повітря, їжу), ці права належать до соціально-економічних прав; права людини, предмет яких безпосередньо впливає на природне довкілля (право на здоров'я, життя, роботу, житло, освіту), ці права більше відносяться до соціально-економічних прав, хоча тут також можна знайти деякі громадянські та політичні права, такі як право на життя або приватність, домашнє та сімейне життя; права людини, предмет яких не пов'язаний безпосередньо з природним довкіллям (свобода релігії, свобода від тортур), ці права належать більше до категорії громадянських та політичних прав [4, с. 16]. Екологічні права є не лише самостійною категорією, а й інтегративним елементом, який пронизує всю систему прав людини, підкреслюючи їхню взаємозалежність і необхідність комплексного підходу до захисту прав у сучасному світі.

О. Роговенко досліджуючи правове забезпечення екологічних прав людини в умовах сталого розвитку зазначає, що Цілі сталого розвитку тісно пов'язані з правовим забезпеченням екологічних прав, оскільки здоров'я людини, економічне зростання та соціальний прогрес безпосередньо залежать від стану навколишнього середовища [5, с. 23]. Така позиція заслуговує на увагу, адже вона акцентує на взаємозв'язку між екологічними правами людини та ключовими аспектами сталого розвитку. Ефективне правове регулювання у сфері охорони довкілля є необхідною умовою для реалізації екологічних прав, зокрема права на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище. У контексті Цілей сталого розвитку це означає, що держава повинна забезпечити належне нормативно-правове підґрунтя, механізми контролю та участі громадськості у прийнятті екологічно значущих рішень. Забезпечення екологічних прав не лише сприяє збереженню природних ресурсів, але й формує передумови для соціальної справедливості, економічної стабільності та високої якості життя. Таким чином, правове забезпечення екологічних прав людини виступає фундаментом для досягнення гармонійного балансу між потребами суспільства та вимогами довкілля в умовах сталого розвитку.

Крім того, екологічні права пов'язані з правом на освіту, адже усвідомлення екологічних проблем та шляхів їх вирішення є частиною сучасного освітнього процесу. Підготовка фахівців з високою освітою для сталого розвитку має сприяти підвищенню рівня екологічної обізнаності та знань громадськості щодо проблем довкілля. Вона повинна формувати екологічні компетентності, цін-

ності, критичне мислення, а також здатність приймати обґрунтовані рішення і діяти відповідально стосовно навколишнього середовища. Такий екологічно орієнтований підхід передбачає не лише знання екологічного законодавства, але й розвиток екологічного мислення, свідомості та культури [6, с. 67]. Юридична освіта, наприклад, має інтегрувати знання про екологічне право та права природи, щоб готувати компетентних фахівців, здатних захищати довкілля.

У сучасному правовому дискурсі екологічні права людини дедалі частіше розглядаються як складова загальної системи прав людини, що має виражений інтегративний характер. Їх реалізація є необхідною умовою забезпечення гідного життя, сталого розвитку та міжгалузевої взаємодії у сфері правового регулювання. Отже, розглянемо екологічні права крізь приму груп прав людини за сферою реалізації в суспільному житті, зокрема інтеграцію екологічних прав з громадянськими, політичними, економічними, соціальними та культурними.

Екологічні права є невід'ємною складовою системи прав людини, оскільки тісно пов'язані з фундаментальними правами, зокрема правом на життя, здоров'я та приватність. Забезпечення безпечного для здоров'я навколишнього середовища є необхідною умовою реалізації права на життя, а захист житла та особистого простору від екологічних загроз – проявом права на приватність.

Ідея інтеграції екологічних прав у загальну систему прав людини поступово закріплюється в міжнародному праві. Хоча Загальна декларація прав людини прямо не містить положень про екологічні права, її норми щодо права на життя (ст. 3), права на достатній життєвий рівень, охорону здоров'я та добробут (ст. 25) створюють концептуальну основу для тлумачення екологічних прав як складової права на гідне існування [7]. Право на охорону здоров'я прямо залежить від екологічної ситуації, оскільки забруднення довкілля є одним із ключових чинників, що впливають на рівень захворюваності та тривалість життя. Право на житло включає вимогу щодо його екологічної безпеки, тобто розташування у сприятливому середовищі, відсутність шкідливих факторів, доступ до чистої води та повітря. Таким чином, екологічні права набувають значення не лише в контексті охорони довкілля, а й як елемент забезпечення базових громадянських і соціальних прав у межах сталого розвитку.

У контексті екологічних прав людини особливе значення має реалізація політичних прав, зокрема права на участь в управлінні державними справами та права на доступ до інформації. Ці права забезпечують можливість громадян впливати на екологічну політику, брати участь у процесах територіального планування, оцінки впливу на довкілля, а також здійснювати громадський контроль за діяльністю органів влади. Так, відповідно до статті 36 Конституції України громадяни мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення різноманітних інтересів, в тому числі і екологічних [8]. Важливим міжнародним інструментом, що закріплює ці положення, є Орхуська конвенція, яка гарантує три основні компоненти екологічної демократії: доступ громадян до екологічної інформації; участь у процесі прийняття екологічно значущих рішень; доступ до правосуддя у справах, що стосуються довкілля [9]. Конвенція визнає, що ефективне здійснення цих прав потребує належної підтримки з боку держави, зокрема через створення механізмів, які забезпечують прозорість, відкритість та інклюзивність екологічного управління. Таким чином, участь громадян у екологічному врядуванні є не лише проявом демократичних принципів, але й необхідною умовою для досягнення сталого розвитку та захисту екологічних прав.

Екологічні права тісно переплітаються з економічними правами, зокрема з правом на працю та правом власності. Право на працю, закріплене у статті 43 Конституції України [8], передбачає право кожного на умови праці, що є безпечними для життя і здоров'я. Це положення має екологічний вимір, особливо у сферах, де працівники зазнають впливу шкідливих факторів – промисловість, аграрний сектор, гірничодобувна галузь. Відповідно, Закон України «Про охорону праці» [10] встановлює вимоги щодо екологічної безпеки робочого середовища. Право власності, гарантоване статтею 41 Конституції України [8], не є абсолютним і підлягає обмеженню в інтересах охорони довкілля. Наприклад, Земельний кодекс України у статті 91 визначає обов'язки власників землі щодо дотримання екологічних норм [11], а Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» передбачає обов'язкову екологічну експертизу для проєктів, що можуть вплинути на навколишнє середовище [12]. Таким чином, економічні права реалізуються у межах екологічної відповідальності, що забезпечує баланс між приватними інтересами та суспільним добробутом.

Культурні права також мають екологічну складову, особливо у контексті збереження культурної спадщини, яка нерозривно пов'язана з природним середовищем. Право на участь у культурному житті, передбачене статтею 54 Конституції України, охоплює доступ до об'єктів культурної спадщини, серед яких – природні ландшафти, традиційні екосистеми, сакральні природні об'єкти [8]. Закон України «Про охорону культурної спадщини» визнає природні об'єкти як елементи культурної спадщини, що потребують охорони [13]. Крім того, Закон України «Про природно-заповідний

фонд» встановлює правовий режим охорони територій, які мають не лише екологічну, а й культурну цінність, зокрема історико-культурні заповідники, ботанічні сади, ландшафтні парки [14]. У цьому контексті екологічні права сприяють збереженню культурної ідентичності, забезпечуючи сталий розвиток і передачу традиційних знань наступним поколінням.

Екологічні права мають не лише матеріальний, а й процесуальний вимір, що забезпечує їхню реальну дієвість де інтегративний характер екологічних прав проявляється через процесуальні механізми. До них належать право на доступ до екологічної інформації, право на участь у прийнятті рішень та право на доступ до правосуддя.

Одним із ключових процесуальних механізмів є право на доступ до екологічної інформації, яке виступає основою для реалізації інших екологічних прав – участі у прийнятті рішень, контролю за діяльністю суб'єктів господарювання, захисту права на безпечне довкілля. Національним законодавством це право закріплено статтею 50 Конституції України, яка гарантує право кожного на вільний доступ до інформації про стан навколишнього природного середовища, якість продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення [8]. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», зокрема стаття 9, визначає обов'язок органів влади забезпечувати громадянам доступ до екологічної інформації [15]. Закон України «Про доступ до публічної інформації» встановлює, що екологічна інформація не може бути обмежена в доступі, навіть якщо вона стосується комерційної діяльності, якщо йдеться про загрозу життю чи здоров'ю людей [16]. Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» передбачає обов'язкове оприлюднення звітів про вплив на довкілля та проведення громадських слухань, що забезпечує участь громадськості у процесі прийняття екологічно значущих рішень [12]. Орхуська конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя в питаннях, що стосуються довкілля, ратифікована Україною у 1999 році, є основоположним міжнародним актом, що закріплює право кожного на доступ до екологічної інформації незалежно від громадянства чи місця проживання [9]. Протокол про реєстри викидів і перенесення забруднювачів до Орхуської конвенції зобов'язує держави створювати відкриті бази даних про джерела забруднення, що сприяє прозорості та екологічній відповідальності [17]. Орхуська конвенція [9] та Директива 2003/4/ЄС Європейського парламенту і Ради [18] також встановлюють стандарти щодо доступу до екологічної інформації, які Україна поступово імплементує у рамках євроінтеграційного процесу. Право на доступ до екологічної інформації є фундаментальним процесуальним інструментом, що забезпечує реалізацію екологічних прав у демократичному суспільстві. Його нормативне закріплення на національному та міжнародному рівнях свідчить про інтегративний характер екологічних прав, які перетинаються з правами на інформацію, участь, правосуддя та охорону здоров'я. Включення цих процесуальних «прав доступу» до міжнародних договорів, таких як Орхуська конвенція [9], є підтвердженням їхньої інтегративної ролі в системі прав людини та екологічного права.

Надання громадянам можливості брати участь в обговоренні та ухваленні рішень, що стосуються екологічної політики та проєктів, забезпечує демократичність та легітимність таких рішень. Це право є невід'ємним елементом демократичного суспільства і тісно переплітається з політичними правами. Закон України «Про оцінку впливу на довкілля», стаття 7 – передбачає проведення громадських обговорень щодо проєктів, які можуть вплинути на довкілля [12]. Закон України «Про стратегічну екологічну оцінку» – гарантує участь громадськості у формуванні екологічної політики [19]. Орхуська конвенція, стаття 6 – зобов'язує держави забезпечити участь громадськості у процесі прийняття рішень щодо діяльності, яка може мати значний вплив на довкілля [9]. Принцип 10 Ріо-де-Жанейрської декларації – визнає участь громадськості як ключовий елемент екологічного управління [20].

Право на доступ до правосуддя гарантує, що особи, чиї екологічні права були порушені, мають можливість звернутися до суду для їх захисту. Цей механізм робить екологічні права не декларативними, а реально дієвими. Так, Кодекс адміністративного судочинства України – передбачає можливість оскарження рішень органів влади, що порушують екологічні права. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», стаття 21 – гарантує право на звернення до суду у разі порушення екологічних прав [15]. Орхуська конвенція, стаття 9 – гарантує доступ до правосуддя у справах, що стосуються екологічної інформації, участі у прийнятті рішень та порушення екологічного законодавства [9]. Європейська конвенція з прав людини, стаття 6 – забезпечує право на справедливий судовий розгляд, що застосовується і в екологічних справах [21].

Процесуальні механізми – доступ до інформації, участь у прийнятті рішень та доступ до правосуддя – є фундаментальними складовими інтегративного характеру екологічних прав. Вони забезпечують реальну участь громадян у формуванні екологічної політики, контроль за її реалізацією та захист своїх прав у правовому полі.

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна дійти висновку, що екологічні права є не просто окремою категорією, а потужною інтегративною складовою системи прав людини, що

пронизує всі сфери суспільного життя. Їхній інтегративний характер проявляється як на змістовному, так і на процесуальному рівнях.

На змістовному рівні екологічні права виступають як фундаментальна передумова для реалізації інших прав людини, зокрема права на життя, здоров'я, працю, освіту та культурну спадщину. Взаємозв'язок цих прав підтверджується законодавством багатьох країн та міжнародними правовими актами, що свідчить про зміну правової парадигми від антропоцентричного підходу до більш цілісного розуміння прав у контексті сталого розвитку.

На процесуальному рівні інтегративний характер екологічних прав забезпечується через механізми доступу до екологічної інформації, участі громадськості у прийнятті рішень та доступу до правосуддя. Ці права, закріплені на національному (Конституція України, профільні закони) та міжнародному рівнях (Орхуська конвенція), є ключовими для забезпечення реальної дієвості екологічних прав, прозорості та демократичності екологічного управління.

Отже, інтегративний характер екологічних прав є важливим для подолання глобальних екологічних викликів та досягнення сталого розвитку. Подальша робота над зміцненням нормативно-правової бази, імплементацією міжнародних стандартів та підвищенням екологічної обізнаності громадськості є ключовим завданням для забезпечення гідного життя, захисту прав людини та збереження довкілля для майбутніх поколінь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Environmental Rule of Law: First Global Report. 06 July 2019. URL: <https://www.unep.org/resources/assessment/environmental-rule-law-first-global-report>.
2. Knox, J.H. and Morgera, E. 2022. Human rights and the environment – The interdependence of human rights and a healthy environment in the context of national legislation on natural resources. FAO Legal Papers No. 109. Rome, FAO. URL: <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/e3bd01ca-c033-44dd-9262-c29c7c75e166/content>.
3. Чикалов В.В. Право на сприятливе для життя і здоров'я довкілля: збірник тез доповідей за матеріалами міжвузівських студентських наукових читань, присвячених 57-й річниці прийняття Загальної декларації прав людини (8 грудня 2005 р.). Суми: УАБС НБУ, 2006. С. 62-63. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/60438/5/Chik%00%b0lov.pdf;jsessionid=851F2F4E52C158DD5C83DB9B97BAED6D>.
4. Azadeh Chalabi, A New Theoretical Model of the Right to Environment and its Practical Advantages, *Human Rights Law Review*, Volume 23, Issue 4, December 2023. ngad023. DOI <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngad023>.
5. Роговенко О.В. Правове забезпечення екологічних прав людини в умовах сталого розвитку. Приватне та публічне право. 2024. №4. С. 20–25. DOI 10.32782/2663-5666.2024.4.4.
6. Бондар Н.А. Екологізація вищої освіти як вимога глобалізаційних процесів: правові аспекти. Сучасна парадигма публічного та приватного права в умовах сталого розвитку: монографія. Том 1. Izdevnieciba "Baltija Publishing" (м. Рига, Латвія). 2023. С. 53–71 DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-331-6-3>.
7. Загальна декларація прав людини прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
8. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
9. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція): Міжнародний документ від 25.06.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text.
10. Про охорону праці: Закон України від 14 жовтня 1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text>.
11. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>.
12. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23 травня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text>.
13. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 8 червня 2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>.
14. Про природно-заповідний фонд: Закон України від 16 червня 1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>.
15. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.

16. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.
17. Протокол про реєстри викидів і перенесення забруднювачів. Протокол ратифіковано Законом України № 980-VIII від 03.02.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a59#Text.
18. Директива 2003/4/ЄС Європейського парламенту і Ради від 28 січня 2003 року про доступ громадськості до інформації про навколишнє природне середовище та про скасування Директиви Ради 90/313/ЄЕС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_g70#Text.
19. Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України від 20 березня 2018 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19#Text>.
20. Суєтнов Є. П. Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку (1992). Велика українська юридична енциклопедія у 20 т. Харків, 2018. Т. 14: Екологічне право. С. 189–190.
21. Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.